

Paulus som hellenistisk diasporajude

Paulus är en av de mest inflytelserika personer vi känner till. Hans brev till några nygrundade små grupper i det romerska riket har under många hundratal år lästs, begrundats, kritiserats och uppskattats av människor av olika konfessioner och professioner i olika länder och världsdelar. Det var ju han som först formulerade många av den kristna trons grundläggande föreställningar om Gud och människa, skriver här Samuel Byrskog.

Men vem var Paulus egentligen? På många sätt personifierar han den svårfångade pluralitet av kulturell och religiös tillhörighet som vi idag försöker förstå också i vårt svenska sammanhang. En enkel svartvit bild av Paulus som antingen jude eller grek eller kristen förenklar och förvanskar honom och hans budskap och fångar inte upp samspelet mellan de olika riktningar som rymdes inom såväl

säger han, ivrig i sin trosövertygelse och oförvitlig i sin lagrättfärdighet. I vuxen ålder hade han alltså valt att helhjärtat bejaka den populära men ganska konservativa fariseiska riktningen inom judisk fromhet och hämtade sina teologiska övertygelser från den Hebreiska bibeln – förmodligen mest från den grekiska översättningen, Septuaginta – och de judiska traditionerna om lagens tolkning.

Att han nu betraktar allt detta som

Thais, men kanske är citatet egentligen bara hämtat från mer populära användningar av samma uttryck, detta till skillnad från Paulus flitiga hänvisningar till Septuaginta. Hans kritiker hade nog inte ifrågasatt hans grekiska och romerska arv på samma sätt som hans judiska identitet och det fanns därför ingen anledning att i onödan påvisa det.

Kulturell påverkan är emellertid ofta indirekt och flerdimensionell.

”Diasporajude kan vi ana konturerna av en person som korsade etniska identiteter”

judiska och hellenistiska som kristna grupperingar. Genom att tematisera Paulus som hellenistisk utan att upplösa dem och därmed kunde nå fram med sitt evangelium till såväl jude som grek.

Paulus, juden bland icke-judar

Paulus – eller Saulus, som var hans hebreiska namn – var och förblev jude i hela sitt liv. Apostlagärningarnas författare kanske överdriver, men menar att Paulus fått sin utbildning i Jerusalem (Apg 22:3) och vill visa att han förblev trogen sitt judiska arv.

Paulus själv uttrycker sig mer drastiskt och lite tve tydligt. I Fil 3:5-6 ger han en fullödlig beskrivning av sig som omskuren på åttonde dagen, av Israels folk och Benjamins stam, hebré född av hebréer. Han var således jude från födseln, del av det utvalda folket och bar samma namn och var från samma stam som kung Saul, och han var uppväxt i en familj som talade hebreiska. Han var också farisé,

skräp för att vinna Kristus, som han säger, är ett osminkat sätt framhålla den oväntade omorientering som drabbade honom på vägen till Damaskus men innebär inte att det judiska arvet suddats ut från hans levnadshistoria. Hans teologiska värderingar hade förändrats sedan han som fariseisk jude insett att Jesus är den utlovade judiske Messias och allas Herre. Ungefär på samma sätt skall vi förstå hans starka ord om sin lagtroga iver och kallelse i Gal 1:13-16a och betoningen på hans judiska identitet i Rom 11:1 och 2 Kor 11:22.

Mer sällan berättar han om sig själv som en grek bland greker och en romare bland romare eller hänvisar till utombibliska grekiska och latinska skrifter, trots att han ville föra evangeliet till icke-judar. Den enda gång som han möjligtvis citerar från en sådan skrift är i 1 Kor 15:33, ”Av dåligt sällskap blir den bästa snart förstörd”, och då från den grekiske Menanders (c. 341-290 f.Kr.) förlorade komedi

Den dominerande kulturella föreställningsvärlden i romarriket kom från det gamla Grekland och Paulus skriver på vanlig koinégrekiska till grupper i den romerska omvärlden. Det finns, som vi skall se, anledning att tro att han var bekant med, och i sin korrespondens använde sig av, stilistiska och innehållsliga aspekter som återfinns i tidigare och samtida utombibliska skrifter på grekiska och latin. Som jude var han aktiv i grekiska och romerska sammanhang.¹

Att Paulus som messiastroende jude korsade kulturella och sociala gränser ser vi i 1 Kor 9:19-23. I kapitlet bemöter han kritik angående sitt apostlaskap – en kritik som delvis handlade om att han inte var från det judiska Jerusalem och hade sett Jesus – och påpekar att han frivilligt avstått från ersättning för evangeliets skull. Vi skall inte glömma bort att Paulus enligt Apg 18:3 lärt sig att göra tält och arbeta med läder – förmodligen som flerårig lärning hos sin far i Tar-

Jan Lievens målning av Aposteln Paulus ca 1627-29. Nationalmuseum, Stockholm.

sos – och kunde försörja sig själv i de olika städer där han vistades.² Detta kommer honom väl till pass och ger en stark känsla av oberoende.

När han likt en del omkringresande kyniska och stoiska filosofer hävdar sin frihet och sitt oberoende växlar han emellertid plötsligt till den motstridiga och chockerande slav-terminologin för att visa hur han trålbundit sig själv i sin strävan vinna såväl judar som icke-judar, eller som han också uttrycker det, de som är under lag och de som är utan lag. Hans kristusbaserade och ekonomiska frihet och hans ödesmättade kallelse att sprida evang-

eliet till alla relativiserar hans etniska självuppfattning, men inte så att han upphör att se på sig själv som en jude, men så att han som messiasstroende jude går in under och identifierar sig med alla oavsett etnisk tillhörighet, som en jude bland icke-judar. Detta var radikalt nog i en miljö där frihet var ett framstående filosofiskt ideal och där etnisk tillhörighet var avgörande för politiska, kulturella, sociala och religiösa identiteter.

Paulus, juden från Tarsos

Paulus var, som alla, präglad av sin uppväxt. Han föddes in i en judisk fa-

milj någon gång under de första åren av vår tideräkning och fick det ärevördiga namnet Saulus. Apostlagärningarna nämner Tarsos (9:11; 21:39; 22:3) som hans födelsestad och berättar att han vistades där även efter sin religiösa nyorientering (9:30; 11:25).

Tarsos var huvudstad i den romerska provinsen Kilikien (nuvarande södra Turkiet) och ett välkänt centrum för handel och grekisk och romersk bildning. Geografen Strabon, som var lite äldre än Paulus, nämner i *Geographica* 14.5.12-14 att där fanns gymnasium och retorikskolor och att staden överträffade såväl Alexan-

dra och Athén som alla andra städer i filosofisk lärdom och annan "allmän bildning" (*engkyklios paideia*). Vi vet att många betydande stoiska filosofer kom just från Tarsos. Mest känd är kanske Zenon, som 206 f.Kr. blev den fjärde föreståndaren för den inflytelserika stoiska filosofiskolan i Athén, men det fanns många andra. Strabon, och senare även filosofhistorikern Diogenes Laërtios, nämner flera av dem.

Att vara medborgare i Tarsos hade således sina fördelar. Det innebar för Paulus del att han ärvde romerskt medborgarskap (Apg 22:28) och den status och det beskydd ett sådant medborgarskap medförde varhelst han vistades i det romerska riket. Han hade därför säkerligen från barnsben respekt för överheten i Rom och tog som ung del av stadens utbud av grekisk och romersk bildning, inte minst dess retorikutbildning och framstående stoiska filosofitradition.³

Det är svårt att bestämma mer exakt var Paulus fick sin avancerade judisk-fariseiska skolning – den första skolningen fick han, som alla judiska pojkar, var nog i hemmet. Kanske var det inte bara i Tarsos utan även i Jerusalem under den skriftlärd Gamaliel, som Apg 22:3; 26:4 antyder,⁴ eller i någon av synagogorna i diasporan. Men även om uppgifterna om Paulus födelse och vistelse i Tarsos och i Jerusalem är knapphändiga kan vi ana konturerna av en jude med en utbildning och ett intellektuellt arv från såväl judisk-fariseisk som grekisk och romersk kultur och en person som förenade olika bildningskulturer till en självständig litterär och filosofisk och teologisk helhetsförståelse.⁵

Paulus, den grekisktalande brevskrivaren

Den litterära finessen är tydlig på många olika sätt i de brev Paulus diktade till sina skrivare. Det faktum att de är författade på ledig grekiska och innehåller gängse epistolära konventioner visar på en ganska avancerad skolning. Kanske fick han hjälp av sina skrivare, så som var vanligt bland välbärgade grekiska och romerska

brevskrivare vid den här tiden,⁶ men den språkliga och stilistiska enhetligheten i alla de sju brev som vi vet kommer från honom antyder att det är hans egna formuleringssätt som vi möter i breven.

Oftast använder han till exempel det gängse mönstret för att inleda breven – mönstret innehöll vanligtvis en hänvisning till adressat och mottagare, en hälsning och ett tack till gud(arna) för mottagarnas välbefinnande – men han varierade det för att kommunicera sitt speciella ärende. Inte så sällan, och mest utförligt i Rom 1:2-5, skjuter han in några fraser som i kortfattad form antyder hela brevet huvudinnehåll. I Romarbrevet handlar det om att visa att hans apostoliska uppdrag är grundat i Guds evangelium för såväl judar som icke-judar, alltså i att Guds son är såväl judarnas messias – "av Davids ätt" – som hela världens räddare – "i makt och vælde".

Den åtföljande hälsningen är ett annat exempel. Den traditionella hälsningsfrasen löd "var hälsad" (*chairein*). Paulus anspelar på den grekiska termens innehåll och uttal men säger "nåd till er och frid" (*charis hymin kai eirene*). Tacksägelsen för mottagarna, som han sedan uttrycker i alla brev förutom det hetsiga Galaterbrevet, blir naturligtvis inte ett tack till gudarna för adressaternas allmänna välbefinnande utan till den Gud som han bekänner sig till genom Jesus Kristus och för de omständigheter angående brevmottagarna som han känner till. Han använde alltså gängse stilistiska mönster från grekisk brevskrivning, med den frihet som bara de som från början hade lärt sig dem grundligt kunde göra.⁷

Även den retoriska skolningen är synbar. Att sådan mer eller mindre avancerad skolgång fanns på grekisk och romersk mark har vi många exempel på från olika författare. De främsta är Aristoteles, Cicero och Quintilianus. Det finns däremot inte lika tydliga hänvisningar till retorisk utbildning i judiska skolor. De cirka fyra senaste decenniernas forskning kring de paulinska breven har visat

– ibland lite överdrivet – att Paulus behärskade konsten att författa brev med hjälp av retorikens olika tekniker för att kommunicera så övertygande som möjligt.⁸ Detta litterära hantverk hade han säkerligen lärt sig i grekisk och romersk skolmiljö, kanske i Tarsos.

Som exempel kan vi ta hans sätt att presentera sin argumentation dialogiskt, nämligen hans bruk av den så kallade diatriben.⁹ Själv termen "diatrib" (*diatribe*) användes i grekisk antik för en speciell litterär stilfigur med korta dialoger mellan flera personer i syfte att få fram en viss poäng. De bevarade delarna av den stoiske filosofen Epiktetos undervisning, i en skrift kallad *Epiktetos Diatriber* daterad till början på 100-talet e.Kr., antyder hur användbar den var i filosofiska sammanhang. Genom dialogen lockade man fram den kunskap man ville betona.

Från och med Romarbrevets andra kapitel och framåt använder sig Paulus av diatriben. I 2:17 påbörjar han ett samtal med ett "du", ett slags låtsasperson som kallar sig jude och förlitar sig på lagen, en laglärare. Rom 3:1-8 är ett typexempel, med fyra små dialoger mellan Paulus och den fiktive juden. "Vilken fördel har då judarna, vilken fördel ger omskärelsen", frågar Paulus. Som väntat svarar juden med att framhålla sitt folks företräden.

Paulus övergår då till att ställa flera "om-frågor". "Om några har visat sig trolösa, skall deras trolöshet upphäva Guds trofasthet", frågar han. Juden svarar: "Nej, inte alls", och hänvisar till att Gud är sann och till Skriften. Paulus återigen: "Om vår orättfärdighet skall bevisa Guds rättfärdighet, vad innebär då detta? Är Gud kanske mänskligt talat orättvis när han låter sin vrede drabba oss?" Juden svarar: "Nej, inte alls", och frågar hur Gud i så fall skulle kunna döma världen. Tonläget stegras och Paulus omformulerar frågan till att gälla honom själv. "Om min lögn ökar Guds härlighet ... varför skall även jag dömas som syndare? Inte kan vi säga: 'Låt oss göra det onda för att frambringa det

goda”. Den judiske diskussionspartnern svarar kort: ”De som förtalar oss på det sättet förtjänar sitt straff”. Paulus har fått fram sin poäng.

Så långt diatriben. Den är typisk för det grekiska sättet att undervisa och ett bra exempel på Paulus litterära bildning från grekisk och romersk skolmiljö. Inne i dialogerna och på andra ställen kan det även finnas olika sätt att argumentera som påminner om samma bildningsbakgrund. Bland annat finns en typ av förkortad logisk argumentation med hjälp av så kallade entymem. De brukar beskrivas som ofullständiga syllogismer eller argument. Man förutsatte uppenbara premisser ”i tanken/känslan” (*enthymos*) utan att stava fram dem, och arrangerade om resonemanget för att inte belasta det med alltför krånglig logik och göra det mer retoriskt övertygande.

Låt oss ta ett exempel från den pågående dialogen med den fiktive juden. Lite längre fram, i Rom 3:19-20, säger Paulus: ”Vi vet att lagens ord riktas till dem som äger lagen för att varje mun skall tystas och hela världen underkastas Guds dom. Ty genom laggärningar blir ingen människa rättfärdig inför honom. Lagen kan bara ge insikt om synd”. För att förstå Paulus argumentation kan vi bryta ned framställningssättet i ett logiskt mönster med två premisser och en slutsats:

Premiss 1: Lagens ord riktas till dem som äger lagen. Det är något ”vi vet”, ett slags axiom.

Premiss 2: Ingen blir rättfärdig inför Gud genom laggärningar, eftersom ju lagen bara ger insikt om synd.

Slutsats: Varje mun skall tystas och hela världen underkastas Guds dom.

Som skicklig retoriker har Paulus flyttat fram slutsatsen så att den kommer direkt efter det första självklara påståendet. Ofta utelämnade man som sagt den obestridda premissen, men Paulus väljer att nämna den med ett ”vi vet”, kanske för att etablera samförstånd med dialogpartnern och

de okända brevmottagarna i Rom. Den andra premissen var ofta mer speciell men måste ändå vara giltig för båda parter. Paulus utgår här från att hans judiske diskussionspartner höll med om att ingen blir rättfärdig inför Gud genom laggärningar, men ser sig ändå tvingad att motivera premissen genom att ange att lagen bara ger kunskap om synd. De två premisserna utgår alltså från giltiga föreställningar och har till uppgift att ge den judiske dialogpartnern två avgörande argument. Om han inte kan förneka deras giltighet kan han heller inte förneka slutsatsen. En sann jude inser att varje mun skall tystas och hela världen underkastas Guds dom.¹⁰

Det här är exempel på stilistiska och argumentativa mönster som visar att Paulus behärskade tekniker som han inte lärt sig i den judisk-fariseiska skolan utan i ganska avancerade grekiska och romerska bildningsmiljöer som vi vet existerade utanför Israel. Han använde även dem självständigt, integrerade dem i sina resonemang och handskades med dem på det sätt som bäst tjänade hans syften. Han var en litterärt bildad hellenistisk diasporajude.

Paulus, den mångkulturelle teologen

De bärande innehållsliga delarna i Paulus teologi var starkast beroende av hans tolkning av Septuaginta och judiska traditioner. Det gäller inte minst tunga teologiska begrepp som Gud och Kristus, tro och trofasthet samt Guds och människans rättfärdighet. Djupstrukturerna i det paulinska tänkandet har att göra med judiska föreställningar om Jesus som den intill döden trofaste Messias.

Mer svårfångade är begrepp som ”evangelium”, ”frihet”, ”friköpande”, ”försoning” och ”ande”, som alla tycks spela på flera bakgrundsmiljöer från såväl det judiska som det grekiska och romerska. Så är ju till exempel ”evangelium” det centrala budskapet om att Jesus är Messias och Guds son, men termen klingade i den grekiska och romerska omvärlden också av ekon från kejsarmaktens propagan-

da. Ibland använde Paulus säkerligen medvetet ord och begrepp med flera kulturella betydelsebottnar för att kommunicera övertygande, men ibland var nog de första mottagarna och åhörarna av breven så starkt präglade av sin icke-judiska omgivning att de missade de judiska anspelningarna.

Det kanske mest utförliga exemplet på hur de innehållsliga föreställningarna från grekisk och romersk mytologi smält samman med judisk tradition och teologi finner vi i det mycket omdiskuterade Rom 7:7-25. Paulus vill här försvara den judiska lagen och blandar judiska föreställningar om Adam och Eva med för greker och romare mycket mer kända föreställningar om den mytomspunna trollkvinnan Medea.

Berättelsen om Medea formulerades först av tragediförfattaren Euripides på 400-talet f.Kr. och återberättades sedan i flera versioner, av till exempel kärleksdiktaren Ovidius, den stoiske filosofen Seneca och den redan omnämnde Epiktetos. Handlingen utspelar sig delvis i Korinth, där den bedragna Medea brottas i sitt inre med sina motstridande viljor att göra ont eller gott, att döda eller inte döda de söner hon fått med sin bedragare, där minnet av Medea vördades och där Paulus befann sig när han diktade Romarbrevet.

Paulus utgår i 7:7-13 från budordet om att inte ha begär (2 Mos 20:17; 5 Mos 5:21), men i det budet och i senare traditioner om det finns nästan inget om den begärets kamp och den viljesvaghet – grekerna kallade det *akrasia* – som ”jag” enligt Paulus blottlägger. Den kampen är däremot synliggjord i berättelserna om Medea. Epiktetos är återigen slående när han för att säga att Medea blev bedragen använder samma grekiska verb (*exapatan*) i *Diatriberna* 1.28.7 som Paulus använder i 7:11. Liksom Eva blev bedragen, och därmed också Adam, blev Medea också grundlurad. Det ”jag” som brottas med sig själv är Adam, men en Adam som får drag av Eva och den bedragna Medea.¹¹

Vi ser här hur Paulus smälte sam-

man judiska traditioner med grekiska och romerska föreställningar på ett sätt som bara en bildad hellenistisk diasporajude kunde göra. Lösningen ur "jagets" dilemma tar han emellertid inte från samtida filosofiska diskussioner. Här lyser i stället hans nyvunna messiasstro och frälsningshistoriska perspektiv igenom och tar över. "Jagets" viljekamp och förtvivlade rop om befrielse finns inte bara i personer som Adam, Eva, Medea och Paulus utan ekar i varje människa genom historien; och befrielsen finns inte i ett upplyst filosofiskt sinne eller en frisk själ, utan i Guds uppenbarelse genom Jesus Kristus. Det judiska, det grekiska och romerska och det kristna kombineras i en teologisk syntes.

Vi har bara skummat på ytan av en ocean av breda kulturella mönster som korsar etnisk tillhörighet. Den nytestamentliga forskningen och kyrkan har sedan länge vant sig vid tanken att Paulus var en messiasstroende jude och skall förstås som sådan. Säkert hade han växt upp i övertygelsen att det judiska folkets förbundsgivna företrädare var avgörande för hur man skulle bedöma de personer i Tarsos och på andra ställen som var utanför förbundet, och säkerligen fanns den insikten kvar hos honom när han som messiasstroende hävdade att evangeliet är för juden främst och med största allvar argumenterade för att det är från israeliterna som allt gott kommer, även Messias (Rom 1:16; 9:1-5). Hans etniska självkänsla var starkt judisk.

Men han var en kosmopolitisk jude enligt dåtidens mått mätt, en hellenistisk diasporajude, och vi finner honom mest i de mångkulturella städernas myller. Det var i sådan grekisk och romersk stadsmiljö han var uppväxt och fullgjorde sitt apostoliska uppdrag.¹² Den iver med vilken han ibland försvarar sin judiska identitet, som vi såg, vittnar om att han till och med blivit anklagad för att ha förrått sitt fädernes arv. Det var inte minst denna djupgående kulturella mångfald i hans sociala bakgrund, bildning och föreställningsvärld som samverkade – ibland också kom i konflikt –

med hans judiska identitet och som tillsammans med hans övertygelse om att Jesus var Messias öppnade upp förbundets gränser till att innefatta alla kristustroende, judar och icke-judar. Genom att han i sig själv alltifrån barnsben förkroppsligade kulturell mångfald på det sätt som antytts ovan kunde han som andra hellenistiska judar använda kända grekiska och romerska bildningsmönster för att relatera till icke-judar. Kanske är det så att det var just hans bakgrund i den grekiska och romerska diasporan som gjorde att han förmådde, på ett sätt som vi ibland underskattar, att omvandla den judiska messiasshändelsen och korsdramat till evangelium för alla som tror.

SAMUEL BYRSKOG

Professor i Nya testamentets exegetik vid
Universitet i Lund

Noter

1) För utförliga diskussioner om Paulus grekiska och romerska kontext se de olika bidragen i *Paul's Graeco-Roman Context* (red. Cilliers Breytenbach; Leuven: Peeters, 2015) och den mer litterärt inriktade studien av Paul M. Robertson, *Paul's Letters and Contemporary Greco-Roman Literature: Theorizing a New Taxonomy* (Leiden: Brill, 2016).

2) Denna ofta förbisedda men viktiga aspekt av Paulus verksamhet betonas av Ronald F. Hock, *The Social Context of Paul's Ministry: Tentmaking and Apostleship* (Philadelphia: Fortress Press, 1980).

3) Abraham Malherbe var en av de första att studera Paulus utifrån antik filosofi. Se t.ex. hans artikel "samling Paul and the Popular Philosophers" (Minneapolis: Fortress, 1989). För en profilerad tolkning av Paulus utifrån stoisk filosofi se de två studierna av Troels Engberg-Pedersen, *Paul and the Stoics* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2000), och *Cosmology and the Self in the Apostle Paul: The Material Spirit* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

4) W. C. van Unnik var den förste att argumentera för att Paulus fick hela sin judiska utbildning i Jerusalem. Se hans "Tarsus or Jerusalem: The City of Paul's Youth", i *van Unnik, Sparsa Collecta 1* (Leiden: Brill, 1973), 259-320 (ursprungligen publicerad på holländska 1952).

5) För den grundligaste undersökningen av Paulus avancerade utbildning se Tor Vegge, *Paulus und das antike Schulwesen. Schule und Bildung des Paulus* (Berlin: de Gruyter, 2006). För en ny studie om Paulus utbildning, med hänvisningar till tidigare litteratur, se Devin L. White, *Teacher of the Nations: Ancient Educational Traditions and Paul's Argument in 1 Corinthians 1-4* (Berlin: de Gruyter, 2017).

6) Det glöms ofta bort att Paulus dikterade sina brev till utbildade skrivare. För diskussion se E. Randolph Richards, *The Secretary in the Letters of Paul* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1991), även om Richards stundtals överdriver skrivarens betydelse.

7) För utförligare diskussion se Samuel Byrskog, "Epistolography, Rhetoric and Letter Prescript: Romans 1.1-7 as a Test Case," *Journal for the Study of the New Testament* 65 (1997): 27-46.

8) Impulsen för denna forskning kom från Dieter Betz: "The Literary Composition and Function of Paul's Letter to the Galatians", *New Testament Studies* 21 (1975): 353-379.

9) Den förste att peka på Paulus användning av diatriben var den välkände Rudolf Bultmann, *Der Stil der paulinischen Predigt und die kynisch-stoische Diatribe* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1910). En relativt ny undersökning är Changwon Son, *Reading Romans as a Diatribe* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2004), med hänvisningar till tidigare forskning.

10) För en balanserad undersökning av Paulus logiska argumentation se Moisés Mayordomo, *Argumentiert Paulus logisch? Eine Analyse vor dem Hintergrund antiker Logik* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2005).

11) Det finns mycket mer att säga om den här omdebatterade texten. För en utförlig redovisning av min tolkning se Samuel Byrskog, "Adam and Medea – and Eve: Revisiting Romans 7,7-25", i *Paul in His Graeco-Roman Context* (red. Cilliers Breytenbach; Leuven: Peeters, 2015), 273-299.

Den urbana aspekten av Paulus verksamhet uppmärksammandes på allvar först av Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians: The Social World of the Apostle Paul* (2 uppl.; New Haven: Yale University Press, 2003).